

IGUALADA I EL CAMÍ DE SANT JAUME EN LA LITERATURA DE CERVANTES

JAUME FARRÉS I EUGÈNIA MINGUILLON

Si ens basem en el nomenclàtor del plànol actual d'Igualada, la ciutat té 366 vials, dels quals 36 són places, 6 parcs, 265 carrers, 2 passeigs, 4 rambles, 17 avingudes, 3 carreteres, 1 ronda, 7 baixades, 9 travessies, 10 passatges, 3 carrerons, 2 camins i un indret.¹ Cadascun d'aquests espais públics té el seu nom: 96 estan relacionats amb la religió catòlica i 95 són noms geogràfics, mentre que 161 estan dedicats a personalitats.

Els noms d'alguns carrers els podem trobar tant aquí com en altres poblacions, però en tenim 116 que estan relacionats directament amb Igualada. Les plaques amb els seus noms són, en general, molt poc explícites i n'hi ha amb inscripcions tan breus que ens costa molt d'imaginar a qui estan dedicats. En són exemples el carrer de Roca, la travessia Gomis o el carrer de Custiol. Cal reconèixer que hi ha plaques que no són tan lacòniques com les citades i que posen el nom i el cognom o els cognoms. Algunes són ben explícites, com la del carrer de Serra Jordi, que està clavada prop del carrer dels Caputxins: a sota del nom del personatge, amb lletres més petites hi diu *Vicari General de Vic 1847-1936*. Si totes les plaques portessin aquesta ratlla explicativa, els rètols dels nostres carrers esdevindrien una enciclopèdia breu oberta a tothom. Un altre exemple seria la placa de marbre que hi ha al passeig Verdaguer, a l'alçada del carrer de sant Magí, en la qual hi ha

gravat un fragment del sonet que mossèn Cinto va dedicar a Igualada i al Sant Crist, l'any 1890. Amb aquesta composició a la vista, tothom pot veure que el passeig no sols se li va dedicar pel fet de ser un gran poeta, sinó també per un deute de gratitud.

Igualada ha dedicat un carrer a Cervantes, que pel fet de ser un geni de la literatura bé es mereix una via pública. Però Miguel de Cervantes no va estar deslligat d'Igualada, perquè en una narració seva que forma part de les *Novelas Ejemplares*, obra publicada el 1613, fa que els seus personatges passin per la nostra ciutat, que cita dues vegades explícitament amb el nom d'Igualada, fet que ha merescut l'atenció de diversos escriptors igualadins.²

1. Vegeu la darrera versió del plànol editat per l'Ajuntament d'Igualada.

2. Ja fa més de mig segle que el periodista igualadí A. Carner va publicar un breu article que conté un excel·lent resum de la narració: CARNER I BORRÀS, Antoni, «Las dos doncellas en Igualada», a *Estampas igualadinas*, 2ª sèrie, Igualada: C.E.C.I., 1955, p. 3-5. Més tard, l'historiador Torras i Ribé va subratllar el paper exercit per aquesta novel·la en la popularització del tema del bandolerisme de l'Anoia: TORRAS I RIBÉ, Josep M., «La comarca de l'Anoia en les descripcions de viatgers dels segles moderns, 1494-1834», a *Miscellanea Aqualatensia*, 6, 1990, p. 133-172. L'any 2004, l'escriptor A. Dalmau es preguntava des d'aquestes mateixes pàgines a què devem l'honor que Cervantes converteixi la nostra ciutat en un paisatge literari: DALMAU I RIBALTA, Antoni, «Igualada com a paisatge literari», a *Revista d'Igualada*, 16, abril de 2004, p. 62-63. I el 2006, el periodista igualadí J. Elías reprenia el tema en un dels seus articles: ELÍAS I FARRÉ, Josep, «Cervantes, el Quixot i Igualada», a *Extra Comarcal*, 152, 18 al 24-1-2006.

Cal dir que, per a molts crítics, *Las dos doncellas* és la novel·la més convencional i menys creïble de totes les incloses en l'esmentada col·lecció. A nosaltres, que som d'Igualada i que simpatitzem força amb el famós manc, ens ve de gust qüestionar aquesta valoració. Així, doncs, intentarem mostrar la dosi de veritat humana que jau sota la improbable peripècia viscuda per les dues donzelles que van pernoctar una nit en un hostal d'Igualada. Una nit que Martí de Riquer situa pels voltants de 1610, data que, segons aquest autor, és la que es deriva de la cronologia interna de la narració i de la seva ambientació històrica.³

TEODOSIA I LEOCADIA

Cal remarcar, però, que Cervantes no es limita a consignar únicament que les protagonistes de la història dormen una nit a la nostra ciutat, sinó que és en un hostal d'Igualada on es desplega el nus del conflicte viscut per *Teodosia* i *Leocadia*, dues noies de família noble i benestant que es deixen endur per la passió amorosa.

La bella *Teodosia* ha fugit de la casa paterna disfressada d'home. Persegueix *Marco Antonio*, un jove que l'ha seduït amb promeses matrimonials. A cinc llegües de Sevilla, pernocta en un hostal de Castilblanco, on la troba el seu germà, *Don Rafael*. *Teodosia* li confessa que ja no és donzella i ell es brinda a acompanyar-la a Salamanca, ciutat on estudia el seu camarada *Marco Antonio*. Al mateix hostal s'assabenta que el noi ha salpat en les galeres que naveguen cap a Nàpols i els germans emprenen el camí de Barcelona. En arribar «a dos leguas de un lugar que está nueve de Barcelona, que se llama Igualada», s'endinsen en un bosc on topen amb quaranta viatgers lligats als arbres, que han estat víctimes d'una partida de bandolers. Els germans socorren els viatgers, prenen sota la seva protecció

un noi que diu ser veí d'un poble proper al seu i «sin detenerse más, en poco espacio se pusieron en Igualada, donde supieron que las galeras el día antes habían llegado a Barcelona, y que de allí a dos días se partirían, si antes no les forzaba la poca seguridad de la playa».

Teodosia, que conserva la seva impostura masculina, arracona el noi en una finestra de l'hostal d'Igualada i obté una informació pertorbadora: el noi és *Leocadia*, una dona que també persegueix *Marco Antonio*, el qual li va prometre matrimoni en un document escrit. La bellesa de la seva rival i la força de l'escriptura inquieten bastant *Teodosia*, tot i saber que *Marco Antonio* i *Leocadia* no van consumir la seva unió i que la cèdula escrita ha estat furtada pels bandolers. Els germans no revelen la seva identitat i l'endemà els tres joves marxen cap a Barcelona, deixant per a millor ocasió la visita a Montserrat.

Barcelona els rep amb una baralla que enfronta la gent de la ciutat i la de les galeres. *Marco Antonio*, greument ferit, declara que és *Teodosia* la seva legítima esposa. La decebuda *Leocadia* no sofrirà gaire temps: de seguida accepta l'amor de *Don Rafael* que l'estima amb bogeria i el conflicte es resol amb una doble boda seguida d'un llarg viatge, ja que totes dues parelles volen caminar a Santiago. En tres dies arriben a Montserrat, on romanen tres dies més i emprenen la peregrinació a peu fins a Sant Jaume de Galícia. Acomplerta la prometença, tornen al seu poble a temps d'evitar un tràgic desafiament entre els seus familiars. Un final feliç que no tothom creuria exemplar i una peripècia on l'atzar juga un paper essencial.

Massa felicitat i massa atzar en opinió d'alguns crítics, per als quals el relat no és versemblant. Cal, però, recordar que la credibilitat literària és fruit de mecanismes molt subtils. El bon narrador sap imaginar i combinar personatges, fets i espais altament probables amb d'altres de molt improbables o fins i tot d'impossibles. I tot això sense oblidar la pura realitat. L'obra de Cervantes combina habitualment tots aquests ingredients.

3. DE RIQUER I MORERA, Martín, *Cervantes en Barcelona*. Barcelona: Sirmio, 1989 [reed. El Acanalado, 2005].

ELS ESCENARIS

Com és propi del gènere novel·lesc, els personatges de las *Las Dos Doncellas* són imaginaris, però els escenaris de l'obra són ben reals. Així, tenim que les poblacions que cita d'Andalusia encara existeixen i són importants. També ho són els indrets de Catalunya per on transcorre l'acció: un és Barcelona, ciutat a la qual dedica els elogis més superlatius, un altre és Montserrat, amb tota la càrrega espiritual que li reconeix, i el tercer és Igualada. A la població d'Igualada, Cervantes no li dedica pas els elogis de Barcelona, però fa un retrat realista de la vila que travessava el camí ral. Primer de tot, la situa a la distància que està de la capital. En segon lloc, parla dels hostals de la ciutat, en descriu l'activitat, ben coneguda pels viatgers que hi havien de passar la nit. En general deixa els hostals molt ben parats.

Mentre que l'hostal de Castilblanco el descriu petit, amb una sola habitació, i amb no gaire serietat, l'hostal on s'allotgen els protagonistes, en l'única nit que passen a Igualada, té tots els serveis que els viatgers poden desitjar, té espais suficients per descansar tant els animals com les persones, amb habitacions per a tots, i encara hi ha una saleta amb un balcó, on les dues noies poden tranquil·lament manifestar els seus sentiments. També l'atenció que reben de l'hostaler és impecable: a més de l'allotjament normal, es desvia per satisfer totes les necessitats dels seus hostes i està amatent, abans de la sortida del sol, a ajudar-los a preparar el seu viatge a Barcelona. Els serveis que reben de l'hostaler són els màxims que es podien imaginar. En aquella hora tan intempestiva, els ven un vestit d'home a mida per a *Leocadia*, i no solament el vestit sinó també tots els complements, espasa i daga; i encara que no ho diu la novel·la, ben segur que també els va vendre l'animal per poder muntar la nova viatgera integrada al grup, perquè si els bandolers li van prendre la roba fins a deixar-la quasi nua, és de suposar que també li devien prendre la cavalcadura. Tot això ho va

pagar *Don Rafael* a bon preu, però és que aquest esperit comercial i servicial és el millor elogi que pot fer dels hostalers igualadins.

Cervantes no s'estén més a parlar d'Igualada, que en aquells moments vivia unes de les hores més baixes de la seva història. Per aquells anys, ja s'havia produït el prodigi del Sant Crist, fet que els viatgers passavolants no devien pas notar. No s'havia començat encara la construcció de l'Església Gran ni tampoc el convent dels Agustins ni el dels Caputxins.⁴ El que sí que devia destacar era el campanar de Santa Maria, que és el mateix que hi tenim ara. Però si ens posem en la pell dels viatgers d'aquell temps, quan arribaven a la nostra vila, cansats del viatge, només necessitaven un hostal on poder descansar i refer forces per prosseguir, com més aviat millor, la seva ruta.

El relat de Cervantes pot moure la nostra curiositat a esbrinar on devia estar situat l'hostal que ens descriu.⁵ Ens en dóna molt poques pistes, però ens fa suposar que era un hostal gran i només en diu un detall: que tenia un balcó amb una finestra ampla que donava al carrer. Amb aquest referent confirma que l'hostal estava dins el clos de les muralles, i a la Igualada medieval tots els hostals estaven situats als actuals carrers de Sant Jaume, Sant Roc i Sant Sebastià, o sigui al llarg de l'eix viari que resseguia l'interior de la muralla per la banda sud. Els estudiosos han vist vestigis d'aquells antics hostals en diverses cases d'aquests carrers. Quan, al segle XVIII, els borbons van fer les carreteres, els hostals es van establir al llarg del nou vial i van agafar anomenada. Recordem l'Hostal del Llupià i l'Hostal dels Arcs a la rambla

4. Vegeu VIVES I SABATÉ, Marta i MIRET I SOLÉ, M. Teresa, *D'Aqualata a IGD, 50 documents, 50 mirades a la història d'Igualada*. Igualada, 2007, p. 175.

5. Antoni Carner va suggerir a l'article ja esmentat, p. 3-5, que aquest hostal podia ser «l'Hostal dels Tres Reis».

de Sant Ferran, l'Hostal Rovira a la rambla de Sant Isidre i a cal Serrador a la rambla de Sant Pere Màrtir (ara General Vives). Als afores de la vila hi havia l'Hostal de Montserrat, a l'actual avinguda Caresmar, i l'Hostal del Porc, ja en direcció a Castellolí, mentre que a ponent teníem l'Hostal del Molí Nou i l'Hostal de la Roixel·la. A pesar de la puixança d'aquests nous hostals, dels antics en van perviure dos: a Ca la Castellera, al mig del carrer de Sant Sebastià, i la Fonda Maria, al carrer de Sant Roc, núm. 2, que ara fa vuitanta anys es va traslladar a la rambla Nova, núm. 3. Així, la Fonda Maria va ser el darrer establiment continuador dels antics hostals que va exercir ran de les antigues muralles. Tot i que no en tenim cap certesa, aquest establiment té moltes possibilitats de ser l'hostal que descriu Cervantes.

La presència de bandolers tan a prop d'Igualada demostra que el país estava en crisi. La misèria que hi havia en un sector de la població feia que no tingués cap altra manera de subsistir que fent de lladres de camí ral. Devia ser tan freqüent que els viatgers fossin assaltats per les partides de bandolers, que Cervantes no solament ho posa en aquesta novel·la sinó que també ho destaca a *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha*. Els bandolers que assalten *Don Quijote* i *Sancho Panza* estan capitanejats per *Roque Guinart*, personatge que Cervantes idealitza com a justicier, que roba els rics per repartir-ho als pobres, actitud molt poètica però poc creïble. En canvi, els bandolers de *Las Dos Doncellas* són bandolers que fan de bandolers, que roben tot el que poden i que s'escapen per no ser enxampats.

Un altre detall del realisme dels escenaris d'aquesta novel·la el trobem en el paràgraf on, per segona vegada, anomena Igualada. Literalment diu així: «... y sin detenerse más, en poco espacio se pusieron en Igualada, donde supieron que las galeras el día antes habían llegado a Barcelona, y que de allí a dos días se partirían, si antes no les forzaba la poca seguridad de la playa». Avui ens és inimaginable que les galeres no poguessin entrar

al port de Barcelona, s'haguessin d'ancorar a la platja i que tota la càrrega i descàrrega s'hagués de fer en petits bots, però si tenim present que el magnífic port de Barcelona es va construir als inicis del segle XX, comprendrem perfectament que Cervantes coneixia molt bé les possibilitats de l'antic port de la Ciutat Comtal. Si Barcelona tenia les grans Drassanes Reials, com s'ho feien per fer-se a la mar els vaixells que s'hi construïen? Aquesta pregunta tan lògica té la seva resposta: els vaixells sortien de les drassanes refregant les quilles damunt d'uns travessers de fusta que untaven amb sèu i els estenien damunt de la sorra, mentre amb uns cabrestants tibaven les naus cap a mar obert.

Una altra pregunta seria: com era el port antic? Doncs la roca de la muntanya de Montjuïc tenia el seu contrafort oriental que entrava dintre del mar. Els barcelonins veien Montjuïc com un gran drac adormit amb el cap ran de l'aigua: al morro d'aquesta suposada bèstia li deien el Morrot, el qual, en forma d'espigó, es ficava al mar i protegia un petit port. Tota aquesta roca va ser trossejada amb dinamita i utilitzada per fer el port nou, i a l'esplanada que hi va quedar s'hi va edificar l'estació de mercaderies del port, anomenada encara l'estació del Morrot.

El coneixement directe dels escenaris barcelonins d'aquest breu relat és un dels arguments esgrimits per Martí de Riquer quan considera molt probable una prolongada visita de *Don Miguel* a la Barcelona de 1610. No és massa atrevit suposar que, de camí cap a Barcelona, hagués pernoctat en un hostal d'Igualada, del qual va conservar un record força amable i que encara era molt present a la seva memòria quan va redactar *Las Dos Doncellas*. La ploma de Cervantes dóna tanta vida i tanta força als ambients descrits que qualsevol lector resta convençut que l'autor els coneixia personalment i no per referències orals o escrites de terceres persones. Així, doncs, la novel·la reflecteix la realitat del moment i, a més a més, li dóna credibilitat literària: cal recordar que un mal narrador pot aconseguir que un fet històric sembli increïble.

QÜESTIONS MATRIMONIALS

El que potser li costa més de creure al lector actual és que les dues noies es fiessin tant de les promeses de *Marco Antonio*, però per entendre el seu procedir ens caldria aproximar-nos a la mentalitat d'aquella època. Una època en la qual el matrimoni catòlic acabava d'experimentar un important canvi verificat a través del *Decret Tametsi*, aprovat en 1563 pel Concili de Trento. Cal tenir present que, abans de Trento, el matrimoni era un contracte estrictament consensual. La còpula carnal no era requisit essencial d'un contracte que es perfeccionava quan els contraents expressaven lliurement el seu consentiment. No era obligatòria l'actuació de cap clergue per a la validesa del matrimoni: només calia que els contraents s'atorguessin el mutu consentiment per *paraules de present* expressades sense cap requisit formal especial. Per tant, un matrimoni celebrat clandestinament pels contraents era difícil de provar, però jurídicament vàlid.

El matrimoni clandestí va ser un tema recurrent en la literatura i una realitat social contra la qual lluitaven els poders seculars i els religiosos. Tots dos intentaven imposar la celebració pública i solemne. El poder temporal pretenia evitar els litigis hereditaris generats per la clandestinitat i, a més, impedir que els fills frustrassin l'estratègia econòmica de la família amb una elecció matrimonial de caire passional. L'Església, per la seva banda, volia subratllar la naturalesa sacramental de la unió i controlar la bigàmia, l'adulteri i la ruptura del vincle. El dret canònic prohibia i penalitzava el matrimoni clandestí, però la prohibició no va acabar amb aquesta pràctica, ja que la il·licitud de l'acte no la invalidava. Aquest costum no era pas l'única font de conflictivitat. La ruptura de les esposalles (promesa de matrimoni o consentiment per *paraules de futur*) i el matrimoni presumpte també originaven nombrosos processos judicials. Matrimoni presumpte és el terme jurídic emprat per designar el que Joanot Martorell anomena

bodes sordes, amb expressió molt més feliç. Quan la còpula carnal seguia a l'esponsalici, el dret presumia que els promesos havien volgut fer ús anticipat del seu dret i aquest ús convertia el consentiment de futur en consentiment de present, val a dir en legítim matrimoni.

Per posar fi a aquesta situació, el *Decret Tametsi*, promulgat quan Cervantes ja era un jove de disset anys, va convertir el contracte consensual en contracte solemne. La validesa jurídica del matrimoni quedava condicionada al compliment de dos requisits: la triple proclama pública que anunciava la celebració d'amonestacions i la prestació del mutu consentiment davant el rector i dos o tres testimonis. Cal remarcar que el sacerdot només era un «testimoni qualificat» i que, per tant, la seva presència donava validesa a l'acte inclús quan era accidental o obligat per la força. Naturalment, l'entrada en vigor del Decret no va suposar l'automàtica desaparició de costums tan arrelats. L'activitat processal dels Tribunals eclesiàstics i civils en els dos segles següents mostra la supervivència de pràctiques velles i l'aparició d'altres com el «matrimoni de sorpresa» que transgredia l'esperit de la norma aprofitant una escletxa legal que va perdurar fins l'any 1907 (*Decret Ne temere*).

L'anàlisi dels esmentats processos posa de manifest que, abans i després de Trento, homes i dones se servien d'aquests costums per aconseguir propòsits diversos. De vegades ambdós jugaven net i ambdós desitjaven que les seves *bodes sordes* rebessin la qualificació de legítim matrimoni, tot i que això no sempre agradava als pares. Però de vegades el joc era brut: mentien els homes, les dones i fins i tot els seus pares. L'objectiu podia ser aconseguir un determinat estatus matrimonial o accedir a una relació carnal. Alguns, generalment homes, negaven promeses i relacions que havien existit. D'altres les inventaven. I són aquests costums els que cal tenir presents abans de jutjar el grau de veritat que conté la novel·la de Cervantes pel que fa a la psicologia i el procedir dels seus protagonistes. El 1610, data en què s'ambienta la

història, el Decret tridentí té gairebé mig segle, però així i tot, la vella mentalitat no s'ha extingit. Podríem parlar d'un estat jurídic de transició, perfectament reflectit en la manera de procedir dels personatges.

Quan *Teodosia* relata la seva història, subratlla que només va cedir a les pretensions del seu seductor quan aquest li va prometre matrimoni, tot i que els seus pares li destinaven una altra esposa. *Teodosia* vol justificar-se al·ludint l'antic costum de forçar la voluntat paterna amb la política dels fets consumats. Al llarg de la seva confessió, parla com si la figura del matrimoni presumpte continués vigent i considera *Marco Antonio* el seu legítim espòs. Però *Teodosia* coneix perfectament la nova situació jurídica, tot i que el seu enteniment intenta negar-ho. Proves d'aquest coneixement són el neguit generat per la cèdula escrita que *Marco* va entregar a *Leocadia* i la insistència de *Teodosia* a «desposarse por mano de clérigo» quan el seu «marit» encara reposa ferit al llit en el palau d'un noble barceloní que els ha donat aixopluc.

Leocadia, la segona de les dues donzelles (l'única si parlem amb exactitud), tampoc no ignora la nova legislació, però també intenta servir-se de l'antiga amb la finalitat d'aconseguir el marit que desitja. Cal remarcar que *Leocadia* no és pas una simple reiteració de *Teodosia*. Cervantes crea un contrast de personalitats que dóna lloc a dues històries amoroses força diferents. *Marco Antonio* ha de conquerir amb molt esforç *Teodosia*, la personalitat de la qual sembla ajustar-se força bé al paper passiu i submís desitjable per a una dona. Potser aquest procedir sigui fruit d'una estratègia molt pròpia d'una dona tan subtil i reflexiva que pot veure la seva rival com una altra víctima del seductor. En qualsevol cas, aquesta estratègia contrasta vivament amb l'emprada per *Leocadia* qui, en tot moment, porta la iniciativa. Ella inicia la relació amb *Marco Antonio*, ella redacta la cèdula que el jove accedeix a firmar i ella li ofereix el seu llit. La impulsiva *Leocadia* mai no es penedeix de la seva acció i només manifesta un odi i un desig

de venjança dirigit més contra *Teodosia* que contra *Marco Antonio*.

Els personatges masculins també presenten forts contrastos: *Rafael*, el germà comprensiu i responsable, sembla una contrafigura del frívol *Marco Antonio*. L'entramat de personalitats i situacions dóna una visió de la problemàtica matrimonial que, tot i tractar-se d'una obra tan breu, és força complexa. Cal recordar que el tema del matrimoni és omnipresent a l'obra de Cervantes.⁶ I cal remarcar la capacitat de l'autor per captar i transmetre els matisos que diferencien dos homes, dues dones i dos hostals. Aquesta capacitat explica la impressió de realitat que transmet la novel·la. Una impressió no desvirtuada per l'ús de recursos convencionals com el de la dona disfressada d'home. Una sensació de realitat que, com ja hem vist, confirma l'anàlisi de les lleis i els costums en les quals s'ambienta la història.

Per finalitzar volem fer referència a un altre detall ben realista de la narració. Es tracta del pelegrinatge que els protagonistes fan a Sant Jaume de Galícia, que comencen anant a peu a Montserrat i segueixen a peu fins a Santiago de Compostel·la, per una ruta que encara segueix molta gent avui dia...

Tornant a la idea inicial, potser Igualada li deu una placa al carrer de Cervantes, amb un fragment d'aquesta novel·la aclarint la relació de l'escriptor amb la ciutat i la particularitat del nom d'aquest carrer.

6. VIVÓ DE UNDABARRENA, E., CIAURRIZ LABIANO, M. J., REGUEIRO GARCÍA, M. T., ARIZA ROBLES, A., *Causas matrimoniales. Estudio, resoluciones de casos y formularios. Manual de Derecho Canónico, Romano e Historia del Derecho*. València, 2001, cap. IV.

Miguel de Cervantes

JAUME FARRÉS I VIDAL (Igualada, 1936). Cisteller d'ofici i historiador autodidacta. Membre del Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada.

EUGÈNIA MINGUILLON I GIMENO (Saragossa, 1953). Llicenciada en Dret i en Filologia Romànica. Des de la tardor de 1975 ensenya literatura a l'Institut Pere Vives i Vich, d'Igualada.